

L'assentament de la primera edat del ferro de Sant Jaume (Alcanar, Montsià): principals resultats dels treballs efectuats al jaciment entre els anys 1997 i 2013

David Garcia,* Isabel Moreno,* Laia Font,* Marta Mateu* i Carme Saorin*

Introducció

El jaciment de Sant Jaume es troba situat al cim d'un turó de petita alçada (224 m s. n. m.) a l'extrem sud de Catalunya. S'ubica en els estreps meridionals de la serra del Montsià, a 2 quilòmetres de la línia de costa, 5 quilòmetres al nord aproximadament de la desembocadura del riu Sénia i a una vintena de quilòmetres al sud de la desembocadura de l'Ebre (Fig. 1). El Grup de Recerca en Arqueologia Protohistòrica (GRAP) de la Universitat de Barcelona hi està duent a terme excavacions des de l'any 1997.¹ En el transcurs d'aquests anys les característiques generals del jaciment han estat publicades en diverses ocasions (vegeu especialment Armada *et al.*, 2005; Bea *et al.*, 2008 i 2012; Garcia i Rubert, 2005a, 2005b, 2009a, 2009b, 2010 i 2011; Garcia i Rubert i Gracia, 1999, 2002a, 2002b i 2011; Garcia i Rubert *et al.* 1998, 2004, 2005, 2007; Garcia i Rubert i

Moreno, 2008 i 2009; López *et al.*, 2011), motiu pel qual en aquest article només en destacarem els trets més essencials.

Es tracta d'un assentament potentment fortificat, de reduïdes dimensions (700 m² aproximadament) i planta pseudocircular (Fig. 2 i 3), que presenta un excel·lent estat de conservació, ben exemplificat en l'alçada dels seus murs, propera als 2,00 m de mitjana. Fou ocupat durant un únic i breu moment, corresponent als darrers decennis del segle VII i els primers del segle VI a.n.e., en el marc cronocultural de la primera edat del ferro. El seu abandonament es va produir com a conseqüència d'un intens incendi, una destrucció violenta que també van patir altres assentaments propers com la Moleta del Remei (Alcanar), la Ferradura (Ulldecona) o la Cogula (Ulldecona). Aquest i altres motius (la no-reocupació del lloc, una arquitectura fonamentada en l'ús de la pedra o el fet que el

* GRAP. Grup de Recerca en Arqueologia Protohistòrica. Universitat de Barcelona

1. Els treballs han rebut finançament del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament d'Alcanar des dels seus inicis. Els darrers anys han rebut també suport econòmic a través dels projectes finançats del GRAP: projectes HAR2008-04663/HIST, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, i SGR2009-243, de la Generalitat de Catalunya.

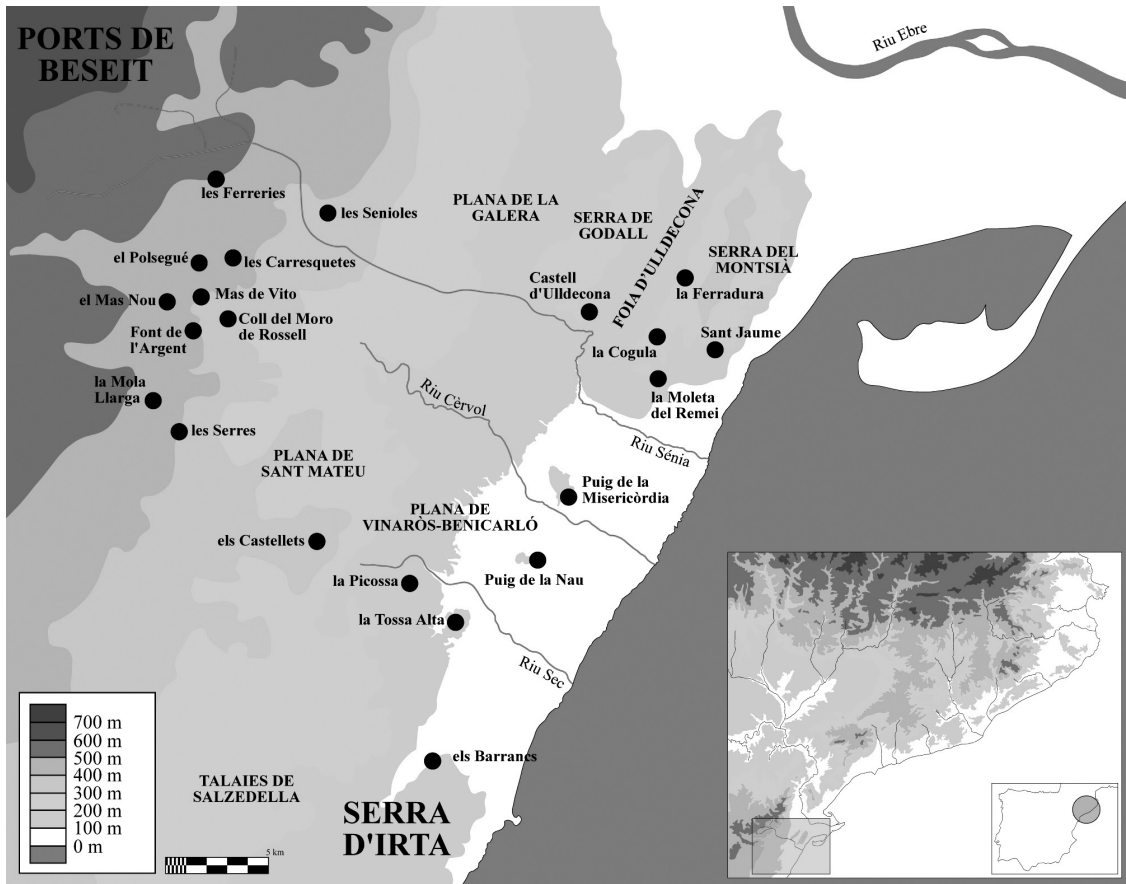

Figura 1. Principals assentaments de la primera edat del ferro localitzats a l'àrea de les terres del Sénia (© GRAP-UB)

Figura 2. Imatge aèria de la residència de Sant Jaume (© GRAP-UB)

Figura 3. Planimetria general de Sant Jaume (© GRAP-UB)

terreny no s'hagi vist mai afectat per treballs agrícoles ni per l'acció d'espoliadors) han fet possible que avui dia disposem d'un jaciment en un excel·lent estat de conservació i amb un registre arqueològic de gran qualitat.

Treballs de camp

Com a resultat dels treballs desenvolupats fins ara, coneixem una mica més del 80 % del seu format estructural intern. D'altra banda, gairebé el 40 % del conjunt ha estat ja excavat. El jaciment fou descobert per un aficionat local a la història, el senyor Ramon Esteban Nolla, veí d'Alcanar, qui donà notícia de la troballa

al nostre grup de recerca (Garcia i Rubert i Gracia, 2002a, p. 124). Els treballs d'excavació s'iniciaren l'any 1997 i van afectar en primer lloc al que avui dia coneixem com a àmbit A1. A partir d'aquí, les deu primeres campanyes tingueren per objectiu l'estudi de bona part dels àmbits que conformen el sector 1 de l'assentament. Posteriorment, els treballs han afectat també àmbits i espais ubicats en altres sectors. La retirada de la capa superficial que recobria el coronament dels murs ha permès conèixer el seu plantejament general i dividir l'assentament en sis sectors diferents. Val a dir que la definició d'aquests sectors no respon a aspectes relacionats amb la funcionalitat dels espais que els conformen sinó relacionats amb

l'organització de la tasca de recerca. Així, la composició dels diversos sectors és la següent: Sector 1, A1, A2, A3, A4, A5, A8, A9, Accés, C1, T1 i T2; Sector 2, A6, A7, A10, A13, A18, A25, C2, C4 i D1; Sector 3, A11, A12 i A15; Sector 4, A14, A16, A17, A19 i A24; Sector 5, A20, A21, A22, A23 i C3; Sector 6, zona exterior. Actualment, estan enlestits els treballs d'excavació dels àmbits A1, A3, A4, A5, A9 (tret de l'espai denominat "Cata Torre Est", situat a tocar de T1), A11, Accés i bona part de C1, es troben molt avançats als espais A7 i A25 i cal considerar-los tot just incipients a A17 i A20. Quant a la resta d'àmbits, tan sols els coneixem ara com ara pels límits conformats pel coronament del seus murs delimitadors, en el millor dels casos.

■ Característiques edificis

Els diversos edificis documentats, pràcticament tots espais seriatos, presenten diferents dimensions, formats i orientacions. Quant al format, constatem que aquest depèn en gran manera del tram de muralla amb el qual aquests espais es relacionen d'una manera o altra. Com es pot comprovar a partir de la planta, els espais dels sectors 1 i 2 i d'una part dels sectors 3 i 4 presenten un format rectangular o quadrangular, circumstància que obedeix al fet que aquests espais foren dissenyats prenent com a referència la disposició absolutament rectilínia del tram de muralla nord del jaciment. En canvi, els espais del sector 5 i alguns dels sectors 3 i 4 presenten formats més trapezoïdals o irregulars, ja que s'adapten al traçat curvilini que adopta la muralla en la meitat meridional del nucli. També les vies de circulació interior adopten disposicions que en darrer terme són el resultat d'haver pres com a referència per a la construcció dels espais el format de cada tram de la muralla. Això explica per què mentre que C1, C2 i C4 són passadissos del tot rectilinis, i paral·lels o perpendiculars al tram nord de la muralla, C3 reproduceix, en disposició igualment paral·lela, el traçat curvilini de la resta del mur defensiu. Més enllà d'aquest format general dels àmbits,

les orientacions i les dimensions de cadascun són també força diferents entre si, i així, les superfícies dels diversos espais oscil·len entre els 9 i els 25 m², aproximadament. Val a dir, en darrer terme, que malgrat que com es pot comprovar molts d'aquests espais empenen la muralla de l'assentament com a mur de fons, una bona part són edificats en l'espai central del nucli, la qual cosa dóna com a resultat la inexistència d'un espai obert en aquesta àrea central i la necessitat de definir-hi vies de circulació transversals.

La tècnica constructiva consisteix en l'aixecament de parets de maçoneria emprant exclusivament un aparell irregular a base de pedres de dimensions mitjanes lligades amb argila. En tots els casos estudiats fins ara (pràcticament tots del sector 1, tret d'A11) es tracta d'edificis de dues plantes. El pis superior descansa sobre un embigat al damunt del qual s'ha disposat una estora compacta de canyes lligades amb cordatges primers, que serveix de base per a disposar-hi una massa de morter d'argila barrejada (de manera irregular i en proporcions baixes) amb matèria vegetal, pedres i, potser, calç, suport que arriba a adoptar gruixos de fins a vint centímetres. Aquest espai superior sembla sistemàticament destinat a l'emmagatzematge d'envasos, productes manufacturats, productes agropecuaris, matèries primeres i altres objectes. En canvi, el pis inferior és destinat a complir funcions diverses depenent del cas, i s'han documentat possibles funcions com a estables, àrees de reunió o espais de transformació de productes agropecuaris. En els casos estudiats fins ara no ha estat possible documentar l'existència, en aquests pisos inferiors, de paviments pròpiament dits, ja que el nivell de circulació presenta un aspecte mixt, constituït essencialment per la mateixa roca mare condicionada puntualment tot eliminant les elevacions excessives i disposant-hi terra en les concavitats. Les cobertes es construïren de manera similar als pisos superiors, i es documenta l'ús de pilars centrals de fusta, col·locats damunt de basaments petris, per tal de suportar pisos superiors i cobertes, en el cas dels edificis de majors dimensions.

Malgrat que no s'ha constatat l'ús de la tàpia ni del tovot, al llarg de tot el jaciment documentem restes constructives elaborades amb terra crua. Entre aquests elements, hi trobem des de cobertes i paviments dels pisos superiors, com ja hem esmentat, fins a altres elements de menor entitat i als quals no podem atribuir, a voltes, una funció clara (Mateu, 2010 i 2011; Mateu *et al.*, 2013). Per una banda, tenim el que denominem prestatges/envans (*torchis*), elements que ens arriben molt fragmentats, elaborats amb terra crua i que podrien haver funcionat formant part d'envans divisoris en l'interior d'aquests àmbits o bé com a prestatges o altells. Són elements primis, que disposen d'una cara llisa i una altra cara amb les empremtes dels encanyissats. Per altra banda, identifiquem elements de caràcter més informe que presenten marques diverses i heterogènies de troncs, pedres, etc. En general, pensem que l'ús de la terra en contextos constructius seria quelcom molt comú: el conjunt dels elements interiors estaria revestit d'una o més capes de terra, des de les parets de pedra (en alguns dels murs encara resta *in situ* el revestiment), fins als encaixos entre les fustes de les estructures. En darrer terme, alguns dels revestiments presenten una capa superficial de color vermell, tot i que més enllà d'aquesta pintura general monocroma no presenten decoració figurada, geomètrica o similar.

Organització general de l'assentament

Pel que fa a l'organització interna, observem com la xarxa de passadissos, vies de circulació relativament amples (1,40 m de mitjana), vertebrava diversos conjunts d'àmbits, els quals ocupen, de forma organitzada, la totalitat de l'espai interior de l'assentament. El nucli disposa d'un únic punt d'accés, que travessa la muralla en el terç nord del pany oriental. A través d'aquest pas hom accedeix directament al passadís C1, una via rectilínia de 20 m de longitud que dóna servei als àmbits del sector 1 i a una part dels del sector 2. A tan sols 4,50 metres de distància de la porta del jaciment,

C1 connecta amb una via perpendicular, C2. Aquest passadís, que a diferència de l'anterior discorre en sentit nord-sud, dóna accés a l'espai interior de l'assentament. Desemboca en un petit espai distribuïdor (D1) del qual parteixen dues vies més (C3 i C4) gràcies a les quals podem accedir a la resta d'espais del nucli.

La planta del jaciment resulta estranya en l'àmbit local, i resta ara com ara mancada de paral·lels tant en contextos coetanis com anteriors. Malgrat això, l'anàlisi conjunta del format d'aquesta planta amb els resultats obtinguts amb els treballs d'excavació realitzats fins ara permet deduir que fou dissenyada amb l'objectiu d'organitzar racionalment l'espai interior del nucli a partir de la definició de zones amb funcionalitats diferenciades. En aquest sentit, es conceben un parell de grans àrees en l'assentament en funció de criteris d'accessibilitat, una àrea més externa i una altra de més interna, totes dues separades per la línia marcada per la suma dels murs de fons dels espais A13, A18, A7, A6, A10 i A15 i comunicades tan sols a través de C2.

D'aquestes dues, l'àrea més externa ocupa el terç nord de l'assentament i s'articula al voltant del passadís C1, que s'inicia en l'Accés del jaciment i al qual obren les seves portes els diversos àmbits situats a banda i banda: A8, A5, A4, A3, A2, A1, A13, A18, A7, A6, A10 i A15. Es tracta de l'àrea més ben coneguda del nucli atès que és on s'han concentrat la major part dels treballs d'excavació al llarg d'aquests anys. Tenint en compte que no ha estat possible documentar encara en el jaciment cap espai que pugui ser considerat com a pròpiament domèstic, les activitats que es devien dur a terme en l'interior d'aquests edificis són diverses. A banda de la ingent quantitat d'elements mobles i productes que emmagatzemaven les plantes superiors d'aquests àmbits, pel que fa als pisos inferiors trobem que en algun cas fan funcions de lloc de trobada i consum (A1) i en d'altres de quadra (A4, A3) o d'espai destinat al processament de productes agropecuaris (A5). Val a dir que darrerament ha estat possible precisar molt més les funcions d'A1 en tant que àrea de realització de banquets de caràcter singular (Sardà, 2010), circumstància refermada es-

pecialment a través de l'anàlisi faunística del jaciment (Font *et al.*, 2014). De fet, diverses circumstàncies del registre permeten proposar que bona part d'aquesta àrea més exterior podria haver estat orientada, si no de manera exclusiva, sí almenys de manera important, precisament a la realització d'aquests banquetes, de tal manera que una part dels àmbits d'aquesta zona podria haver estat destinada especialment a acollir els animals i a processar els aliments que havien de ser consumits en el marc d'aquests cerimonials. La localització d'alguns elements singulars, com, per exemple, el conjunt de vaixel·la recuperat en l'interior d'A4, originalment emmagatzemat en el pis superior d'aquest edifici, sembla que referma encara més aquesta proposta. Si fos així, hom podria valorar també la possibilitat que l'accés a aquesta zona per part d'individus no residents en el mateix jaciment fos més franc que no pas a l'espai interior, on l'accés podria haver estat molt més restringit, circumstància que explicaria en part la singular organització interna del nucli.

Pel que fa a la part més interna, s'hi accediria a través del passadís C2. Convé remarcar de manera especial que C2 representa l'única via possible per accedir a tota la resta d'espais de l'assentament (A11, A12, A14, A16, A17, A19, A20, A21, A22, A23, A24 i A25, el 60 % aproximadament del total de l'espai encerclat per la muralla) atès que el tancament de C1 en el seu extrem occidental (queda travat pels accessos a A1 i a A13) certifica la no-existència d'una eventual via de circumval·lació. No és possible, ara com ara, definir les característiques d'aquesta àrea interna, més enllà de la identificació d'un taller metal·lúrgic en l'únic àmbit excavat completament en aquesta zona, A11. Amb tot, es pot preveure que algun o alguns d'aquests espais fossin destinats a complir funcions domèstiques, atesa l'aparent absència d'aquesta mena d'entorns en el sector més extern.

El sistema defensiu de Sant Jaume conjuga tres elements: una muralla de doble parament d'entre 1,50 i 4 m d'ample, dues torres quadrades amb reforç frontal arrodonit (T1 i T2) i un singular sistema de protecció de la porta amb

avantmurals. El sistema de fortificació de la porta ja fou estudiat en el seu moment (Garcia i Rubert, 2009b), i s'hi identificaren en realitat dos sistemes defensius diferents, implementats successivament. Amb el primer sistema, que s'aixecà tot coincidint amb la construcció del conjunt de l'assentament, hom plantejà una entrada simple, consistent, essencialment, en un simple pas a través de la muralla. L'amplada de la porta és d'1,15 m en el punt més baix (a l'alçada del llindar) i de 2,15 m en el punt més alt conservat dels brancals (1,50 m per damunt del nivell de circulació). Aquesta porta, però, resta protegida en aquest primer moment per un seguit d'estructures defensives ubicades en l'exterior del nucli. Es tracta de dos murs avançats, ubicats l'un, paral·lel al pany de muralla, directament al davant de la porta, i l'altre, molt més llarg, al nord-est d'aquest accés, en sentit oblic a la resta de murs i protegint el punt d'arribada del camí que, des de la plana, du fins a l'assentament. Aquests murs avançats obliguen un eventual visitant a transitar a través dels petits passos i espais que deixen entre ells, i defineixen fins i tot una mena de petita poterna, situada a tocar de la torre T1.

En un segon moment es du a terme una reforma general d'aquestes estructures, que dona lloc a un nou sistema defensiu que de manera molt clara cerca augmentar significativament el grau de fortificació de la porta. Entre altres conseqüències, la reforma dona lloc a l'aparició de dos nous espais situats fora muralles: A9 i l'Accés. L'acció constructiva bàsica sembla que consisteix, conceptualment, a fer créixer la muralla per davant de la porta original, tot recobrint-la. Això implicarà la necessitat de definir una nova porta i, per tant, la creació d'un espai intermedi (Accés) entre els dos passos resultants. Per assolir-ho, s'aixequen nous murs i se'n reformen alguns d'antics per tal que adoptin amplades equiparables a les de la muralla. Com a resultat de la reforma els dos extrems de la "nova" muralla resultant s'encavalquen, i l'eix d'entrada (si més no el que travessa la porta nova) passa a ser paral·lel a la cinta defensiva, tot obligant el visitant a realitzar un breu recorregut en ziga-zaga per accedir a l'interior de l'assentament. Pel que

fa a l'origen conceptual d'aquests dos models de protecció de la porta, val a dir que, si bé la tècnica constructiva i l'aparença general de l'aparell tenen un aire indubtablement indígena i les dimensions absolutes del conjunt són reduïdes, l'ordenament dels diversos elements que els conformen, el format, la funcionalitat i les característiques tant de bona part de les estructures com dels espais que aquestes defineixen, així com, també, possiblement, els conceptes de base que condicionen i expliquen el format general, presenten certes concomitàncies conceptuals amb sistemes orientals de protecció de les portes.

Més enllà de la porta, els darrers treballs han proporcionat noves dades amb relació a altres punts del sistema defensiu. El fet més important ha estat el descobriment d'una nova torre, T2, adossada, com T1, al pany nord de la muralla, en aquest cas en el seu extrem occidental. Els treballs d'excavació d'aquesta nova torre han permès comprovar, a més, que les torres de Sant Jaume no tenen pas una planta amb forma de ferradura estreta i extrem arrodonit, com sempre havíem proposat, sinó que es tracta en realitat de torres quadrades. El format que aparentment presenten actualment aquestes torres es deu a l'existència d'un reforç frontal, de format curvilini, erigit amb grans blocs petris i adossat a la part baixa del cos central de l'estructura, el qual no es projectava fins al capdamunt de l'estructura.

Un comentari a part mereix l'espai A9, ubicat en l'exterior de l'assentament, en el seu extrem nord-est, i que resta delimitat pels murs avançats que formen part del sistema defensiu de la porta, per la torre T1 i per la mateixa muralla del nucli. Es tracta d'una zona d'interpretació funcional complexa, que combina evidències del moment de construcció de l'assentament amb d'altres, esmentades anteriorment, relacionades amb el procés de remodelació del sistema defensiu. Pel que fa a les evidències del moment de construcció de l'assentament, s'hi ha localitzat diverses estructures de combustió, que servirien per abastir les persones que treballaven en la construcció d'aquest. Entre aquestes estructures destaca la presència d'un forn culinari, de format ovalat i parcialment

fragmentat en la seva part nord-est. Les seves mides són 1,45 m en la seva secció oest-est i 0,90 m en la seva secció nord-sud. Està realitzat a partir de diverses capes de lloses i graves, sobre les quals s'assentava una capa d'argila a manera de solera. L'estructura tanca amb una volta que arrenca d'un muret prim de lloses lligades amb argila, amb una alçada conservada d'uns 25 cm. Es pot apreciar la boca frontal i part del revestiment del seu interior. Un paral·lel proper el trobem en el forn descobert l'any 1972 per Maluquer de Motes al jaciment de la Ferradura (Maluquer de Motes, 1983, p. 11, lám. IIIa i IIIb).

En aquest espai també s'ha localitzat una llar de foc de grans dimensions, d'uns 2 m de diàmetre aproximadament, coberta actualment de manera parcial per la torre T1 i també per part del mur avançat. Per tant, s'ha pogut constatar estratigràficament que aquestes dues estructures (forn i llar) pertanyen al moment de construcció de l'assentament, i que posteriorment són amortitzades per les mateixes estructures del nucli. En l'espai situat entre la torre i la muralla, i en l'interior d'una mena de cubeta, s'hi va abocar una gran quantitat de cendres, que molt probablement són el resultat de l'activitat reiterada d'aquestes estructures. En el moment de construcció del primer sistema defensiu, aquestes estructures van quedar amortitzades, motiu pel qual, a diferència del que passa amb la resta de l'assentament, no hi trobem material associat, tret d'alguns pocs fragments de ceràmica sense gaire entitat.

■ Els elements mobles

El conjunt ceràmic de Sant Jaume és molt nombrós (més de 25.000 fragments en aquests moments), i tot i que localitzats inicialment en un estat molt fragmentari i dispers, ha estat possible restituir íntegrament un nombre molt elevat de vasos. El conjunt es divideix en dos grups bàsics quant a la seva producció: per una banda, la ceràmica indígena, a mà (Fig. 4), i per l'altra la ceràmica fenícia, a torn (Fig. 5).

La ceràmica a mà del jaciment s'emmarca clarament en la tradició terrissaire dels darrers

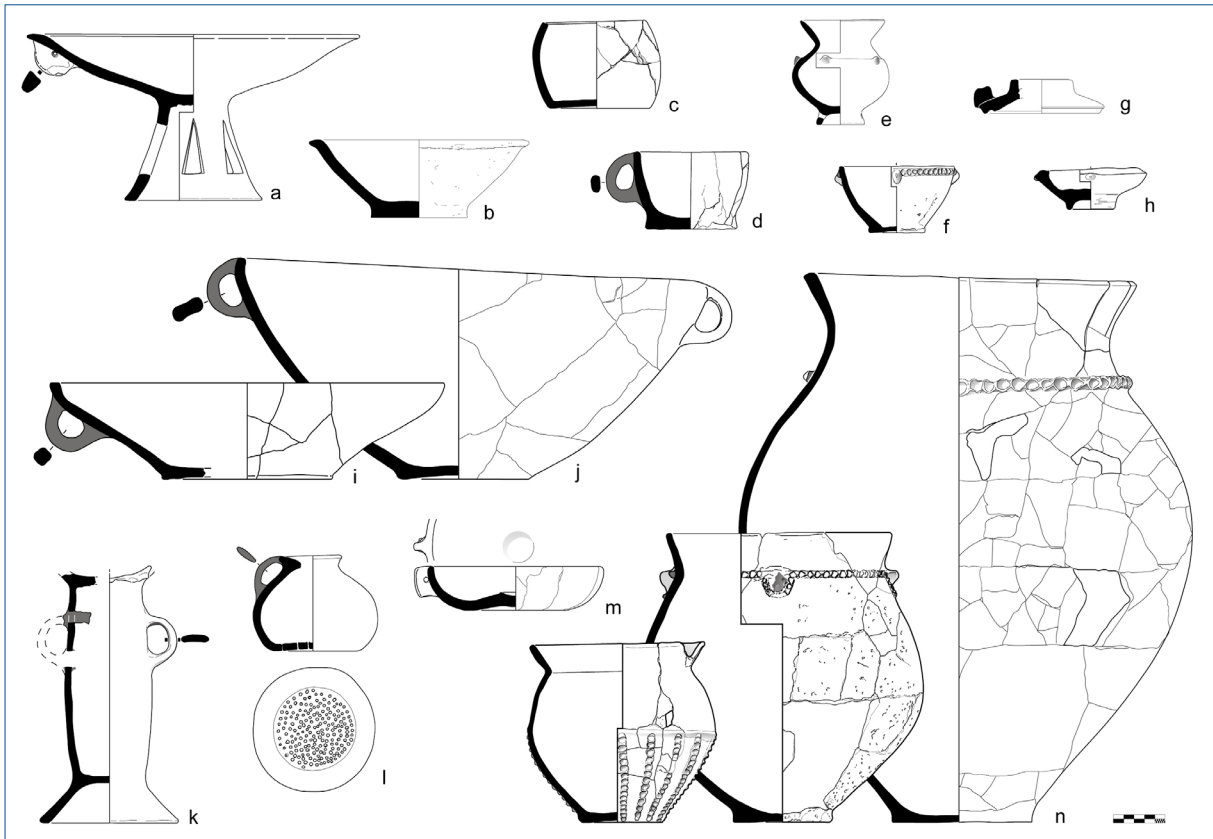

Figura 4. Principals tipus del repertori de ceràmica indígena a mà recuperada al jaciment (© GRAP-UB)

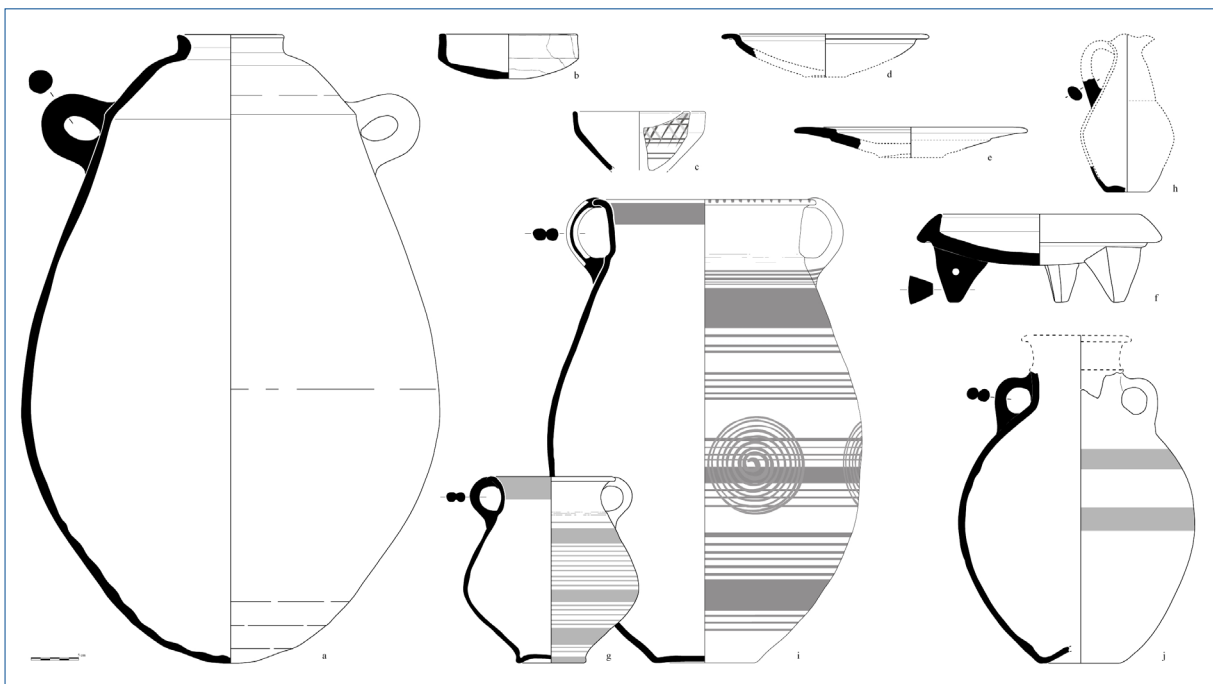

Figura 5. Principals tipus del repertori de ceràmica fenícia a torn recuperada al jaciment (© GRAP-UB)

moments del bronze final i de la primera edat del ferro al nord-est peninsular, i respon en gran manera als tipus més habituals del moment (Barrachina *et al.*, 2014). En aquest sentit, el tipus majoritari és la sèrie dels vasos de perfil en S i altres perfils derivats (aquests últims, habitualment, d'un caràcter més globular). Les bases d'aquests vasos són de manera general planes, a voltes amb un taló més o menys desenvolupat. Puntualment, trobem algun exemplar amb un peu anular, de vegades força alt. Les vores són habitualment altes i exvasats, tot i que no són estranyes les vores més curtes. Puntualment, aquestes vores exvasades simplement desapareixen, cosa que dona com a resultat un vas de perfil globular. Els cossos dels vasos de perfil en S poden adoptar també un format força globular, quan el diàmetre màxim de la peça se situa molt a prop de la base, tot i que també trobem casos en què aquest diàmetre màxim es troba molt més amunt, a tocar del coll de la peça. En aquest darrer cas, el resultat és una peça significativament més estilitzada. Pel que fa a les seves dimensions, es fabriquen en diferents versions, des dels més petits, de poc més de 20 centímetres d'alçada, fins als grans vasos d'emmagatzematge, que poden superar els 80 centímetres.

Les decoracions d'aquesta mena de vasos són diverses. Sens dubte, la més habitual és el cordó aplicat en el coll de la peça, el qual generalment és decorat o bé amb digitacions o bé amb incisions. Puntualment, també es documenta la presència de cordons llisos. En el cas de les peces de majors dimensions, els cordons, igualment digitats o incisos, poden aparèixer (tot i que no sempre ho fan) al llarg de la resta del cos, tant en una disposició horitzontal com àdhuc vertical i obliqua (amb què conformen llavors decoracions de traçat triangular). Més esporàdicament, també hem pogut constatar la presència de mamellons (horitzontals i verticals) i mugrons, generalment amb relació a peces més globulars i no tant de perfil en S, disposats a tocar de la vora. Igualment de manera puntual, les parts superiors de les vores poden aparèixer decorades amb digitacions o amb incisions. En un cas particular observem l'aplicació equidistant, al

damunt del cordó situat en el coll, de quatre elements que sembla que evocuen per la seva forma petits caps de boc, cabra o bou, en tot cas força estilitzats. Aquestes aplicacions plàstiques apareixen ornades per la part inferior amb semicercles (garlandes) formats per petits cordons digitats. Decoracions similars han estat documentades en altres jaciments, com, per exemple, en un vas de perfil en S del sepulcre 82 de la necròpolis d'Agullana (Alt Empordà), tot i que en aquest cas es documentà tan sols la decoració de garlandes, sense la presència dels caps estilitzats (Palol, 1944, lám. x, 2).

A banda dels vasos de perfil en S, en documentem al jaciment altres tipus, tot i que amb una presència molt menor. Així, per exemple, trobem els plats-tapadores, amb una forma molt oberta i baixa i de base plana. Les vores d'aquestes peces són en general indiferenciades, tot i que puntualment apareixen lleument destacades per l'aplicació d'una suau inflexió que desvia la part terminal de la paret del vas vers l'interior. Disposen sovint d'una nansa perforada, en general inútil des del punt de vista de la premsió manual i que tan sols es pot entendre com un element utilitari destinat a poder penjar la peça mitjançant un cordill quan no es fa servir. En altres casos, però, aquestes nanses són més grans i sí que sembla que estan pensades per poder transportar la peça manualment de manera més còmoda. Això succeeix amb les peces més grans, i en aquests casos és també habitual que hi apareguin dues nanses, oposades. Les dimensions de les peces són relativament variables i se'n documenten diàmetres que oscil·len entre els 30 i els 40 cm.

El jaciment ha proporcionat un esplèndid repertori de vasets de tipus globular o bicònic. Es tracta d'un tipus molt característic, amb peu anular baix troncocònic, cos globular i vora alta i exvasada. Disposen habitualment d'un coll troncocònic, el qual enllaça la vora amb la panxa del vas. El peu disposa sempre d'un parell de petits orificis oposats destinats a poder penjar el vas amb l'ajut d'un cordill. El punt de contacte entre el coll i la nansa sovint apareix remarcats amb una línia de carena en la qual, a voltes, s'apliquen petits mugronets

equidistants, en nombre de tres o quatre com a màxim. Finalment, alguns d'aquests vasos disposen d'una nansa, de secció plana o de cinta. Les parets són força primes, i els acabats són generalment brunyits. Les tonalitats són en general fosques, sovint directament negres, resultat amb tota seguretat de coccions reduïdes.

Les tasses també tenen una presència significativa al jaciment. El format general consisteix en un cos cilíndric o lleument troncocònic, ample, amb una base plana, una vora indiferenciada amb llavi arrodonit i una nansa de secció pseudoquadrangular que es disposa des de la vora fins a la meitat del cos. En alguns casos disposen d'una decoració formada per petits mugrons equidistants aplicats prop de la vora per la superfície exterior. Els acabats d'aquestes peces acostumen a ser uns allisats relativament bons, tot i que en cap cas presenten superfícies brunyides.

Un altre tipus relativament nombrós és el plat de peu alt. El plat pròpiament dit adopta un perfil còncau i molt obert. A voltes, disposen de vores curtes i exvasades, que en alguns casos arriben a adoptar una orientació completament horitzontal i plana. En d'altres, el perfil del plat és completament hemisfèric, sense diferenciació de la vora. Quant a la base, se'ls aplica un peu alt de tendència troncocònica. Aquests peus poden ser llisos, tot i que molt sovint presenten una decoració reixada o calada, consistent en un fris de grans triangles; aquests triangles estan en tots els casos orientats amb un dels vèrtexs cap a dalt. La peça es completa sovint amb una petita nansa, disposada a tocar de la vora, per l'exterior, i destinada exclusivament a penjar el vas d'una cordeta.

Entre la categoria dels plats pròpiament dits tan sols tenim un exemplar, de dimensions diminutes. Es tracta d'una peça extremament menuda amb una carena molt marcada que diferencia, per l'exterior, el llavi de la resta del cos. Disposa d'un peu anular, i la vora és molt reentrant. La peça es completa amb una decoració extremament senzilla, un petit mugró aplicat prop de la vora. La factura és relativament maldestra, però la superfície, en canvi, fou allisada amb una certa cura. Un exemplar pràcticament idèntic fou recuperat al poblat

del Coll del Moro de Serra d'Almos (Vilaseca, 1953, lám. XII, 2). Aquesta peça sembla que està en relació funcional amb l'única tapadora pròpiament dita recuperada fins ara al jaciment. Es tracta de diversos fragments corresponents a una tapadora de dimensions gairebé minúscules, de pom perforat o obert (anular). Destaca en aquesta peça la presència d'una decoració plàstica irregular aplicada a prop de la vora.

Un altre tipus són els bols, dels quals tenim un únic exemplar. Es tracta d'una peça còncaua, pràcticament tan alta com ampla tot i les reduïdes dimensions generals del vas. La base és plana, però diferenciada en virtut de l'existència d'un lleu taló. La vora és indiferenciada. Tot al llarg de la superfície exterior, a tocar de la vora, observem la presència d'un cordó incís horitzontal i molt prim, completat amb quatre petits mugronets equidistants situats just per sota d'aquest cordó, en contacte amb ell. La factura general de la peça no és gaire acurada, i la superfície exterior té fins i tot un perfil lleument irregular, però, en canvi, apareix intensament allisada, especialment en la superfície interior on s'ha realitzat sistemàticament un espatulat horitzontal de dalt a baix.

En la categoria de plats-bols incloem una peça que situaríem precisament a mig camí entre els plats i els bols. El format general és còncau, amb una vora curta i exvasada i un llavi lleument convex. La seva base és plana, amb un discret taló, i destaca que aquesta base és significativament gruixuda, la qual cosa proporciona a la peça molta estabilitat però també un aspecte massís. A Barranc de Gàfols aparegué un vas de format similar a aquest (Sanmartí *et al.*, 2000, p. 154, fig. 7.4, 12).

La categoria dels gots està representada també per un únic individu, de perfil força simple. El format general de la peça té una tendència clarament globular, tot i que l'amplada de la boca i la de la base acaben sent pràcticament iguals. La vora, indiferenciada, és reentrant, i el llavi és lleument bisellat vers l'interior. La base és de tendència còncaua. No disposa de nanses.

En el mateix àmbit d'aquestes peces tipològicament singulars destaca la pàtera. Es tracta d'una peça còncaua molt baixa i molt oberta. La base és lleument umbilicada, sense peu di-

ferenciat. La vora tampoc apareix diferenciada. L'element més singular és una petita concavitat, circular, molt marcada, situada just en el centre de la superfície interior del vas, la qual apareix lleument realçada respecte del seu entorn immediat. Finalment, disposa d'una nansa perforada, pensada exclusivament per tal de poder penjar la peça d'un cordill. No hem trobat paral·lels d'aquesta peça. La seva forma, el context de localització i el tipus de vasos i objectes que l'acompanyaven fan pensar que es podria tractar d'un vas especialment pensat i dissenyat per a un ús gestual molt concret, en el marc de determinades cerimònies o litúrgies. En aquest sentit, pensem que és especialment significativa la concavitat central d'aquesta peça, destinada possiblement a un ús molt específic (potser fins i tot revestida d'un cert simbolisme) que ara com ara se'ns escapa absolutament.

Entre els vasos de grans dimensions destaquen les plàteres. En disposem de dos exemplars, amb perfils lleument diferents. El primer d'aquests és una peça completament hemisfèrica, sense vora diferenciada, amb base plana i amb dues nanses oposades. L'altre també té la base plana, però, en canvi, la vora apareix diferenciada i exvasada, i adopta un format general pla i horitzontal. A més, no disposa de nanses. En tots dos casos les dimensions són considerables, amb diàmetres màxims que són de 440 mm en el primer vas i 469 mm en el segon. L'acabat general en tots dos casos és acurat, amb un bon allisat.

Un tipus especial és la clepsidra (Pereira, 1997, p. 15), un vas fet a mà de dimensions reduïdes que disposa d'una vora exvasada, recta i ampla, un coll estret i molt curt, una nansa de secció plana que va des del llavi fins a l'inici de la panxa, un cos de perfil hemisfèric i una base ampla i plana multiperforada amb un total de 181 petits orificis. La peça va ser recuperada pràcticament intacta, tret de la nansa, que va aparèixer separada del cos. La factura de la peça és molt bona, i se li va aplicar una mena d'intens brunyit, molt acurat.

Un últim element destacable del repertori de vasos a mà de Sant Jaume és un tipus que, malauradament, no coneixem del tot: el plat amb

suport cilíndric alt. N'hem recuperat un únic exemplar, incomplet a causa que ha perdut l'extrem superior. Per la resta, la forma és força peculiar. Disposa d'una base de dimensions mitjanes/petites, marcadament troncocònica i no gaire alta. Destaca especialment el cos: és un cilindre estret, molt alt. Aproximadament en el punt central d'aquest cos, hi aplicaren dues nanses de cinta, oposades. Com ja hem dit, la part superior de la peça ha desaparegut i tan sols queden petits fragments que insinuen el format de la continuïtat original. Aquestes petites evidències apunten marcadament a la possibilitat que la peça fos rematada en el seu extrem superior amb un plat, de dimensions indeterminades. El color general és taronja vermellós, molt homogeni, i la superfície ha rebut un tractament allisat aplicat amb molta cura. L'aparença final és la d'una peça de qualitat, elegant. Com en el cas d'altres vasos del jaciment, no ha estat possible trobar paral·lels d'aquesta peça.

Més enllà de la descripció a títol particular dels diversos tipus, cal fer un breu apunt amb relació a la disposició general en què les peces van aparèixer el jaciment, si més no en les àrees excavades fins ara. El tipus majoritari, els vasos de perfil en S, apareix arreu, i, per ara, sempre en contextos relacionats amb els pisos superiors, on devien complir funcions d'emmagatzematge de productes diversos. Pel que fa a la resta, una bona part d'aquests (en molts casos, peces úniques) van aparèixer formant part d'un mateix conjunt. Es tracta d'un conjunt singular de vaixel·la recuperat a A4, i que originalment estava emmagatzemat en el pis superior d'aquest edifici. L'estudi estrictament tipològic i descriptiu d'aquest conjunt fou objecte d'un article anterior (Garcia i Rubert i Moreno, 2009). Sintetitzant aquell estudi, podem dir que en funció d'un seguit d'elements que caracteritzen el conjunt (la singularitat tipològica dels seus elements conformants, la singularitat funcional, la localització conjunta i la singularitat quantitativa) un total de 31 individus del total del conjunt moble desat originalment al pis superior d'aquest àmbit A4 foren identificats com a peces ceràmiques destinades al servei, manipulació, presentació

o consum de beguda o menjar. La major part d'aquests (28) estan fets a mà, i van acompanyats per un petit lot (3) de peces fenícies, fetes a torn. El conjunt presenta una notable diversitat tipològica interna, i s'hi documenten fins a 16 variants formals bàsiques (bol/plat-bol, bol carenat, clepsidra, got, pàtera, plat, plat amb suport cilíndric, plat de peu alt, plat de vora ampla, plat-tapadora, plàtera, safata, tapadora, tassa, vas globular i vas trípede). El servei de vaixel·la estaria, així, format, si més no, per 2 plats-tapadora, 2 plàteres, 6 plats amb peu alt, 6 vasets globulars, 3 tasses, 2 bols/plat-bol, 1 got, 1 petita tapadora, 1 petit plat, 1 pàtera, 1 plat amb suport cilíndric, 1 gran safata i 1 clepsidra, entre les peces fetes a mà, i per 1 bol carenat, 1 vas trípede i 1 plat de vora ampla entre els vasos tornejats. A banda d'aquest nucli bàsic d'objectes ceràmics, un seguit d'altres elements formarien també part d'aquest servei, o bé hi mantindrien una profunda relació. Entre aquests cal apuntar altres vasos ceràmics amb possible funció accessòria, utilitzables eventualment per a l'emmagatzematge de productes singulars (1 vas local de perfil en S amb decoració zoomorfa, de factura local, i 1 *pithos* i 1 àmfora fenícies), i també objectes de ferro relacionables amb la manipulació especial del menjar, molt probablement carn (1 ast, 1 ganivet). Caldria esmentar encara alguns elements puntuals que també podrien tenir relació amb aquest servei, tot i que la seva localització, a prop però en tot cas fora d'A4, obliga a extreure la prudència. Ens referim a un *simpulum* de bronze, localitzat al passadís C1, davant de la façana d'A3, i una destal de ferro recuperada també a C1, però en aquest cas davant d'A4.

El servei de vaixel·la documentat en el recinte A4 i els elements associats constitueixen un conjunt d'instruments que estaria específicament vinculat a la celebració de determinades pràctiques de consum excepcionals. En l'estat actual de la recerca, tot apunta a l'àmbit A1 com l'únic recinte de l'assentament que admet la possibilitat de ser interpretat com un espai de reunió on podria ser emprat aquest conjunt de vaixel·la, en el marc de la realització de banquetes. En darrer terme, cal apuntar també que ha pogut documentar-se una presència notable

de restes faunístiques associades al paviment d'aquest àmbit i al tram de C1 situat directament al davant de l'accés a aquest espai, en un nombre significativament més elevat que en la resta d'espais del jaciment (Font *et al.*, 2014).

Tornant a la descripció tipològica del material ceràmic, el conjunt fenici de Sant Jaume també destaca per la seva diversitat tipològica, especialment quan el comparem amb el que és habitual a la major part d'assentaments catalans del període. El gruix principal són àmfors del tipus T.10.12.1. i formats derivats, que representen més del 80 % del total de fragments de ceràmica fenícia recuperats al jaciment. A molta distància hi trobem representats altres tipus, com els vasos *pithoi* (de diverses dimensions), els vasos *Cruz del Negro* i els vasos-trípede. Mereix una menció especial la presència de vaixel·la fenícia a l'assentament, atesa la seva pràctica inexistència en la resta de conjunts del nord-est peninsular. La vaixel·la fenícia recuperada a Sant Jaume és molt poc nombrosa, però tipològicament ha estat possible identificar-hi plats de vora ampla, plats de vora exvasada curta, gerres i bols carenats. Destaca especialment l'elevat percentatge (25 %) que representa la ceràmica fenícia amb relació al total de fragments recuperats a l'assentament, circumstància que cal atribuir molt especialment a l'emmagatzematge en el lloc d'un notable volum d'àmfors vinàries.

Un altre conjunt important, i que per les característiques del jaciment s'ha conservat en condicions i nombre més òptims que en altres llocs, és el conjunt d'elements mobles no ceràmics elaborats amb terra crua (Mateu, 2010; Mateu *et al.*, 2013). En realitat, trobem elements de terra crua, tant de tipus constructiu com elements mobles, a gairebé totes les unitats estratigràfiques del jaciment (Fig. 6). Entre els elements mobles podem distingir diferents categories, totes elaborades a partir de la tècnica de premsat i modelatge manual (Pons, 1993).

Una primera categoria són les caixes, modelades a partir d'una argamassa de terra directament a terra. La majoria són de més d'un metre de longitud i 200 mm d'alçada. En el registre trobem, com a elements característics

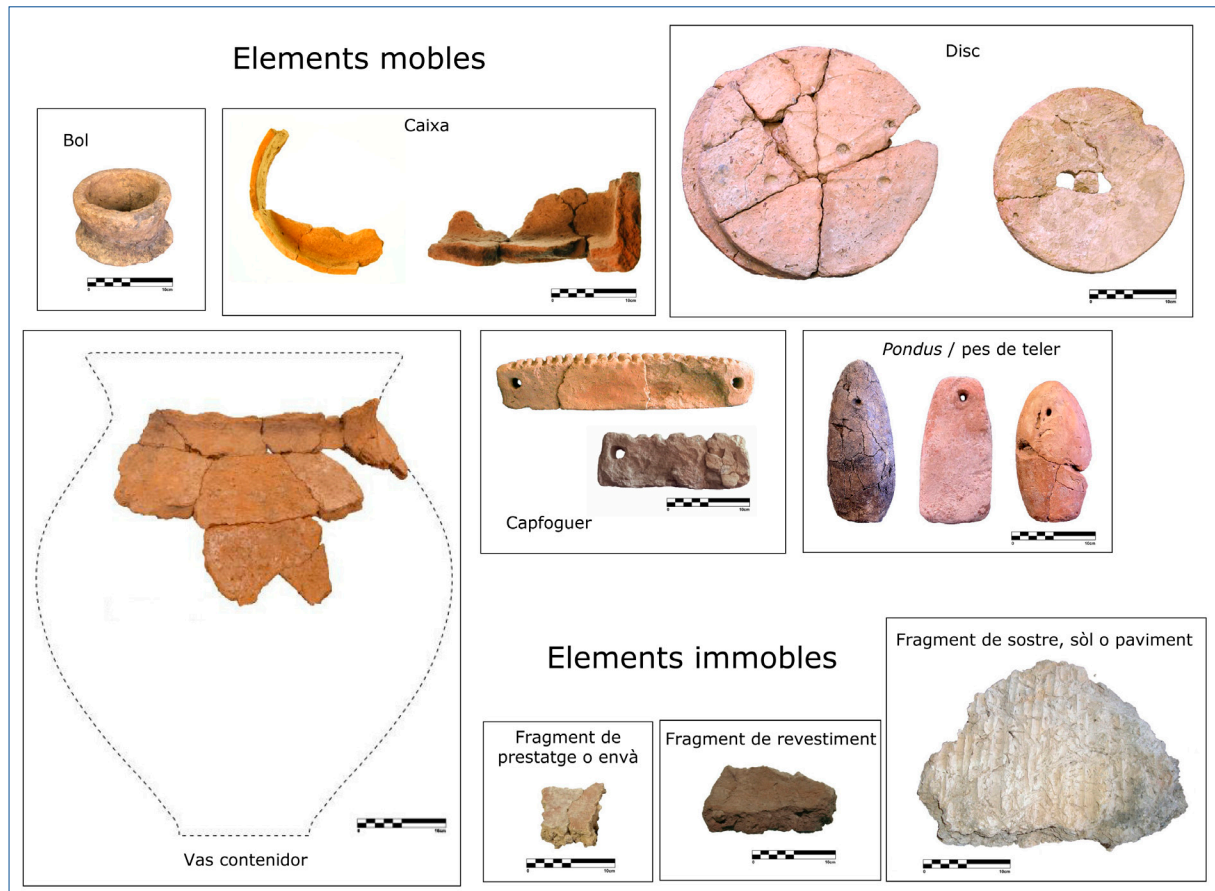

Figura 6. Elements elaborats amb terra crua, sense coccio (© GRAP-UB)

i diferenciables, vores, bases i alguna nansa. En tenim de diversos tipus, ovalades i rectangulars. Les parets acaben en llavis arrodonits o rectangulars. No s'han trobat ni tapes ni tancaments associats a aquests objectes. La seva funció sembla la d'emmagatzematge d'algun producte agrícola, ja que a l'àmbit A5 s'ha trobat almenys una d'aquestes caixes associada a una acumulació important de llavors. En general, aquests elements es troben desats als pisos superiors del àmbit, i tan sols en el cas ja esmentat d'A5 ha estat possible identificar una caixa en el pis inferior. Dins d'aquesta mateixa categoria identifiquem un subtipus singular, les safates, les quals consisteixen en una mena de caixes ovalades, però de dimensions significativament més petites que les anteriors i que presenten un acabat més acurat. Pel que fa a aquestes petites safates, modelades també directament, les recuperem gairebé senceres. Els seus trets més característics són també les

vores i les bases, i també la troballa puntual d'alguna nansa. La seva funció no seria tant d'emmagatzematge, com per servir els aliments.

Una altra categoria són els discos. Es tracta d'objectes circulars i plans, massissos i amb diferents diàmetres i alçades. Els elements més característics en són les vores. La majoria presenten una cara vista, mentre que la cara oposada presenta evidències d'haver estat modelada en contacte directe amb el terra. A banda de les dimensions, aquests discos es diferencien per un seguit d'altres aspectes. Com a particularitats, podem trobar discos amb nanses/peus, amb decoracions en la cara vista (formades per un conjunt de solcs i digitacions) o amb un parell d'orificis centrals (segurament, per fixar-hi una nansa). El seu ús, que intuïm divers, és, en molts casos, encara indeterminat. Potser els més menuts podrien haver complert les funcions de tapadores simples (per exemple,

de vasos ceràmics destinats a tasques d'emmagatzematge), i els més grans, en canvi, podrien haver servit com a plataformes de treball al damunt de les quals dur a terme tasques diverses, de caràcter ara com ara indeterminat. Com a curiositat, es pot apuntar que alguns d'aquests discs s'han trobat apilats, com si estiguessin emmagatzemats uns sobre els altres.

Quan als vasos contenidors, no n'hem trobat cap de sencer, i presenten, a més, un alt grau de fragmentació. El remuntatge d'aquests fragments ens ha permès, en tot cas, recuperar part dels perfils d'alguns dels vasos, i hem constatat que es tracta d'uns objectes de grans dimensions amb uns perfils globulars o en S, amb coll recte o exvasat (en conjunt, repeteixen la forma dels vasos de perfil en S propis de la ceràmica a mà). La base era plana en bona part d'aquestes peces, malgrat que convé advertir que és molt possible que algunes, modelades directament damunt dels paviments dels àmbits, no disposessin pròpiament d'una base, funció que compliria el mateix sòl on havien estat fabricades. No hem trobat fragments amb decoració ni amb cap cordó aplicat. Aquestes peces podrien haver disposat d'un revestiment superficial irregular, format per aplicacions de terra que possiblement facilitaven la prensió. Els indicis apunten la possibilitat que aquests objectes, la majoria desats en els pisos superiors, no haguessin pogut ser transportats, i que van tenir funcions d'emmagatzematge de productes d'origen agropecuari.

Un altre element molt present al jaciment i elaborat igualment amb aquesta argila crua són els *pondera* o pesos de teler. Tenen uns formats singulars i característics: de base plana, secció pseudocircular o ovalada i format general cònic, troncocònic o pseudopiramidal. Disposen d'una perforació al terç superior de la peça. De moment, al jaciment s'han recuperat més de set-cents exemplars. S'interpreta que són objectes destinats a tensar els fils de la trama en els telers verticals. El format dels *pondera* de Sant Jaume es diferencia clarament dels tipus localitzats en altres jaciments coetanis de les terres de l'Ebre i del Sénia (exceptuant els casos dels assentaments de la Moleta del Remei

i de la Ferradura) i també dels que seran més habituals posteriorment, en època ibèrica.

Els capfoguers són uns elements que a Sant Jaume presenten dues variants. Per una banda, trobem unes peces llargues (aprox. de 200 mm de longitud) de secció trapezoïdal. La superfície superior està solcada per acanalats transversals, profunds i paral·lels. Disposen d'un parell d'orificis, situats a cadascun dels seus extrems. Per altra banda, tenim peces similars a les anteriors però amb dimensions menors (aprox. 18 mm de longitud) i un únic orifici, en un dels extrems. La interpretació tradicional d'aquesta mena de peces indica que serien utilitzades per parelles, situades al costat d'una llar de foc per suportar diverses varetes a manera de graella. Amb tot, la interpretació és dubtosa, i també podrien tenir connotacions de caràcter simbòlic o votiu, o bé es podrien relacionar amb activitats tèxtils.

A banda de tot això, el jaciment ha proporcionat altres elements elaborats igualment amb terra crua però de caràcter completament particular i singular, com, per exemple, un bol o un recollidor. Finalment, a causa de les mateixes característiques de fragilitat del material, trobem molts fragments de terra crua de caràcter indeterminat quant a la seva funció, i que no podem classificar en cap de les categories.

La presència de metalls al jaciment és escassa, circumstància que contrasta amb l'extrema abundància de tota la resta d'ítems i que és possible atribuir, de manera hipotètica, a un eventual pillatge exercit amb posterioritat a l'atac i destrucció de l'assentament. El fet que bona part dels pocs elements de metall recuperats a Sant Jaume sigui de petites dimensions o aparegui fragmentat sembla que reforça aquesta idea.

Malgrat aquesta escassetat, val a dir que el repertori d'objectes metàl·lics de Sant Jaume és divers i que comprèn tipus de llarga tradició durant l'edat del bronze, però també d'altres que apareixen en aquest moment i que tindran una àmplia difusió posterior, durant els primers moments de l'Ibèric antic. Pel que fa al conjunt de materials fets amb bronze, hi trobem objectes d'ornament (penjolls de format

cònic fets amb làmina de bronze, penjolls de cap esfèric, anelles, botons/aplics, sivelles (fibula de pivot), armes (puntes de sageta, destrat de cub), estris (ham, punxons), elements de subjecció (grapes, reblons) i altres ítems com un *simpulum* i una virolla. Alguns d'aquests objectes, i molt especialment la destrat de cub i la virolla, semblaven, pel context de localització, clarament destinats a ser fosos de nou.

Quant als objectes de ferro, la presència n'és igualment escassa, i els pocs tipus documentats són ben representatius d'aquest període, en què la metal·lúrgia del ferro tot just ha fet la seva aparició. A banda dels diversos fragments de tiges i altres elements menors o fragmentats, destaca la recuperació d'un tascó, una destrat, un ganivet de dors, un fragment d'ast i una possible virolla. En aquest context, bona part d'aquests elements poden ser interpretats com a béns de prestigi.

Al llarg de diverses campanyes es va anar succeint la localització de restes de fosa de plom i de bronze, conjuntament amb fragments de lingots planoconvexos, motlles de fosa i escòries, la qual cosa evidenciava el tractament del metall i feia pensar en l'existència d'un taller metal·lúrgic en el mateix nucli (Garcia i Rubert *et al.*, 2007). Aquesta circumstància es va veure corroborada gràcies als treballs d'excavació d'A11, que van permetre ubicar en aquest espai l'esmentat taller.

Economia i entorn: agricultura, recol·lecció, caça i ramaderia

Els estudis paleocarpològics (López *et al.*, 2011) ens han permès començar a disposar de dades concretes relacionables amb alguns dels àmbits del jaciment. Així, pel que fa a l'espai A3, on el pis superior fou interpretat com un magatzem, constatem que entre els materials i productes desats trobaríem nombrosos productes agraris, en què destacarien molt especialment lleguminoses com la guixa, el pèsol i la llentia i en què la presència del cereal seria del tot negligible. En el cas d'A4 la situació és similar en termes generals, ja que les dades indiquen que, tal com apuntava la interpretació del registre, l'espai

superior també estava destinat a exercir funcions de magatzem, i hi trobaríem també, entre altres elements, productes del camp. En aquest cas, però, evidenciem un comportament diferencial, marcat per la presència majoritària de cereals (pisana, ordi vestit, blat nu, espelta petita), acompanyada d'una presència menor però en tot cas significativa de llegums (guixa, llentia, pèsol, erb) i, a major distància, fruits diversos (raïm cultivat, figa). Quant a la via de circulació C1, les dades són molt menors. Malgrat tot, el seu estudi ha permès augmentar el nombre de tàxons identificats al jaciment i incorporar les glans a la resta d'elements identificats (figa, guixa, ordi vestit).

Bona part d'aquests productes devien estar disposats a l'interior d'alguns dels nombrosos contenidors ceràmics (en algun cas de grans dimensions) anteriorment descrits. No podem descartar, malgrat tot, que en tot o en part estiguessin també desats en les caixes d'argila identificades, o bé en sacs. Malauradament, el mateix procés de formació del registre dificulta concretar aquesta circumstància. Sigui com sigui, constatem com en aquests pisos superiors trobem emmagatzemats productes agraris destinats tant a alimentació humana com animal.

Pel que fa als espais inferiors d'aquests edificis, sens dubte les dades més interessants afecten la interpretació de l'espai A4. Interpretat en el seu moment com un possible estable en virtut de les dimensions generals i de les característiques de les estructures interiors, els resultats arqueobotànics sembla que refermin ara aquesta proposta. Efectivament, la identificació en els estrats associats al paviment d'aquest espai, i en quantitats destacables, d'una combinació entre pisana i guixa, poc apropiada a l'alimentació humana però del tot idònia, en canvi, per a l'animal, afegeix un argument més a favor de la interpretació del pis inferior d'A4 com una mena de quadra. Convé insistir, a més, en l'extrema singularitat que representa la identificació d'aquesta mescla de tàxons, que si bé compta amb nombrosos paral·lels etnogràfics (sempre associats al consum animal) no disposa, en canvi, de paral·lels en el registre arqueològic protohistòric de casa nostra. L'abundant presència del fong *Ceno-*

coccum geophilum falcaria encara més, si cap, aquesta opció interpretativa.

Convé destacar de manera molt especial la documentació al jaciment de vinya cultivada, singular pel fet de documentar-se en un assentament amb una ocupació centrada especialment en la segona meitat del segle VII ane i que, a més, protagonitzà molt possiblement de manera directa unes intenses relacions comercials amb el món fenici.

Pel que fa a les restes de fauna recuperades en el jaciment, aquestes ens remetent a una diversitat d'espècies (Fig. 7) que responen, per una banda, a patrons econòmics i de consum, però que també hem d'interpretar com el resultat de les interaccions del grup humà que habitava al jaciment amb el seu entorn/medi més immediat, i destaca, en aquest punt, la proximitat del jaciment a la costa, i, per tant, l'aprofitament dels recursos marins. En aquest sentit, trobem representades espècies domèstiques i salvatges, terrestres i aquàtiques, en l'anàlisi de les quals podem veure com, a través de la seva distribució diferencial entre els àmbits i a través de la seva presència o absència en els diferents sectors del jaciment, ens poden estar indicant també qüestions de funcionalitat dels espais.

En primer lloc, i pel que fa a nombre total de restes, trobem els mamífers domèstics més habituals en la cabana ramadera d'aquest període cronocultural: *Bos taurus*, *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus* i *Equus caballus*. Animals que en primer terme, i sobretot pel que fa al grup dels ovicaprins (el grup taxonòmic més nombrós del jaciment), estarien destinats a la producció càrnia, encara que sense descartar també l'obtenció de productes secundaris. Els suïds (segon grup en ordre d'importància pel que fa al nombre de restes), d'acord amb les característiques pròpies d'aquests animals, serien una font de producció de carn. Els individus de *Bos* fan pensar en l'existència d'aquest animal en primer terme com a força de treball, i, finalment, les restes de cavall, com que només disposem d'elements procedents del crani, especialment dentició, i es tracta d'un individu senil (Albizuri *et al.*, en premsa), ens fan pensar en la possessió d'aquest animal com a força de tir o munta, i, per què no, com a element de prestigi, en funció d'interpretacions similars que habitualment hom fa per a contextos i cronologies com les nostres.

En segon lloc en nombre d'importància també pel que fa al nombre total de restes re-

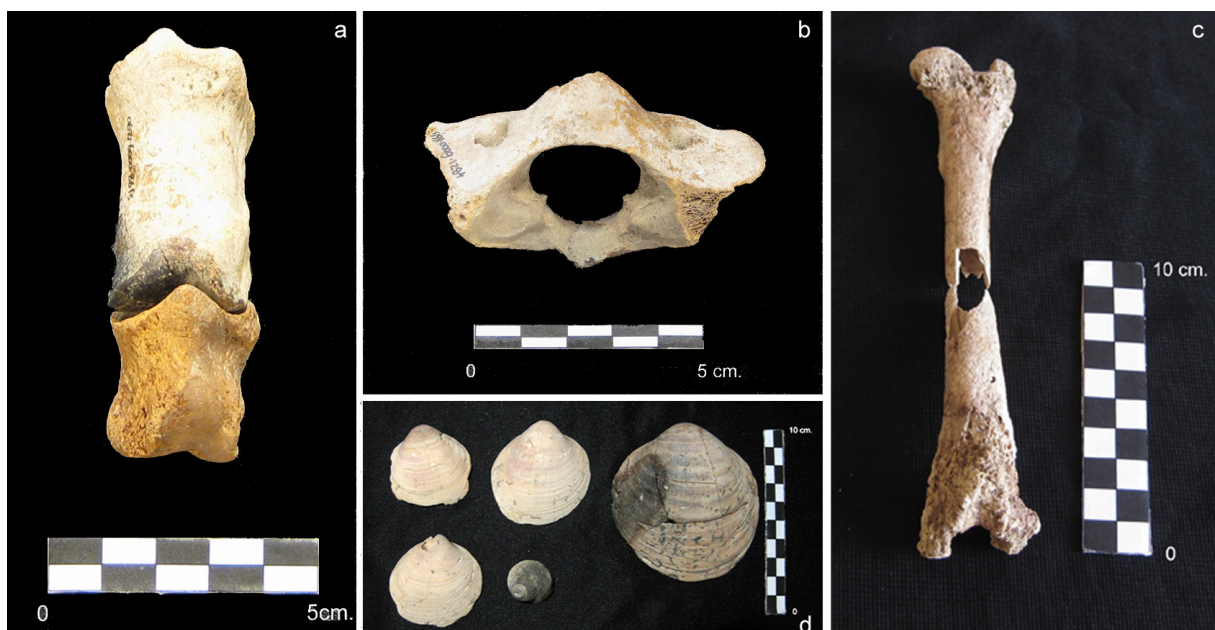

Figura 7. Restes de mamífers de l'àmbit A1: a) F1-F2 de *Bos taurus*, b) Vèrtebra atles de *Sus domesticus*, c) fèmur de *Capra hircus*. d) Conjunt de malacofauna procedent d'A5 (© GRAP-UB)

cuperades, tenim el conjunt de la malacofauna. Aquesta, tant aquàtica com terrestre, està composta per nombrosos mol·luscs (bivalves, gasteròpodes d'origen marí i cefalòpodes): *Glycymeris* sp. i *Glycymeris violascens*, *Monodonta turbinata*, *Patella* sp., *Thais haemastoma*, *Charonia nodifera*, *Mytilus galloprovincialis* i *Sepia officinalis*, així com també altres gasteròpodes terrestres que podríem atribuir a una aportació de caire natural, no antròpica: *Pomatias elegans*, *Rumina decollata* i *Pseuditachea splendida*.

Pel que fa a altres animals marins recuperats, tenim documentades restes de crustacis i d'ictiofauna (dues vèrtebres que podrien pertànyer a *Dentex dentex* i a un individu de l'ordre dels condriactis, respectivament). Val a dir, però, que la proporció de restes de peixos i de crustacis és molt menor amb relació a les altres restes provinents del medi marí. Finalment, destaquem la presència de restes d'avi-fauna, de què hem pogut determinar a nivell taxonòmic l'espècie *Alectoris rufa*.

El conjunt faunístic recuperat es troba força concentrat en el sector 1 del jaciment, ja que si bé les restes de malacofauna es documenten al llarg de tots els sectors intervinguts fins avui, les restes òssies de mamífers i d'aus podríem dir que es concentren totes al llarg del sector 1. És cert que aquest sector és el que fins ara ha estat més treballat i pràcticament excavat, però entenem que aquesta presència/absència del material respon més aviat a qüestions relacionades amb la diversitat de funcions que podrien tenir els diferents sectors del jaciment, especialment si ens referim a la classe dels mamífers.

Pel que fa a aquestes restes, les que podem adscriure al dit sector les trobem repartides en diferents espais, cadascun dels quals presenta unes característiques que li són pròpies, tant des del punt de vista estructural i d'organització interna com des de la dispersió i la tipologia dels materials recuperats (ceràmica, elements fets amb terra, metalls, restes d'origen biològic). Mentre que A1, C1 i A4 presenten un alt percentatge de restes respecte dels totals fins ara recuperats, A3, A5 i A9 es mouen en xifres molt inferiors.

Tal com s'ha anat indicant al llarg de l'article, disposem en el sector 1 d'un seguit d'espais de dos pisos en els quals tindriem zones d'emmagatzematge, tractament de productes agraris, estabulació, circulació i consum. Dins d'aquest gran sector destaquem l'acumulació de restes de fauna de mamífers en els nivells de circulació d'A1 i just al davant de l'entrada d'aquest, és a dir, en la seva confluència amb C1. Un altre àmbit amb una acumulació significativa de fauna respecte de la resta d'àmbits, però també amb una dinàmica peculiar, és A4, on la presència d'una estructura que ens recorda una possible menjadora o abeurador, juntament amb la presència de restes d'elements carpològics destinats a l'alimentació animal, així com també les dimensions de l'àmbit i la seva mateixa entrada, ens estarien indicant un espai que, a més de contenir diversos elements en grans envasos (i, per què no, peces càrnies), serviria per a estabular bestiar. En aquesta mateixa línia interpretativa, però amb un nombre pràcticament inexistent de restes de fauna domèstica en el seu interior, trobem A3, espai on no descartem que en el seu pis inferior s'estabulés bestiar en certs moments. L'espai qualificat com a magatzem i tractament de productes agraris, A5, ens ha donat uns resultats, pel que fa a les restes òssies de fauna i malacofauna, molt escassos, fet que ens reforça la poca interacció del grup humà amb aquestes en aquest espai. Finalment, a la zona d'A9, el grup faunístic fins ara recuperat és també molt reduït, i descartem, ara per ara, que hi hagués en aquesta zona un abocador de deixalles foramuralla.

Com hem indicat, les parts aprofitades d'aquests individus i les seves edats de mort ens porten a inferir un seguit d'aspectes que estarien al voltant de la gestió econòmica d'aquests recursos animals, i per tant davant la funció primària d'aquests. De la mateixa manera, si estudiem més a fons els diferents conjunts recuperats, podríem discernir també altres aspectes que ens farien anar més enllà, és a dir, aspectes que ens portarien a analitzar característiques socials i també culturals del present grup humà a estudiar. Amb relació a això darrer, volem destacar el conjunt de

restes corresponents a diferents animals aquàtics, fet que evidencia les condicions de proximitat del jaciment a la costa i que es tractaria d'una societat que estaria mirant al mar, no només per aquest motiu, sinó per d'altres que es poden desprendre de l'estudi de la resta del registre.

Sant Jaume en el context del poblament de l'àrea de la Sénia durant la primera edat del ferro

Sant Jaume es localitza en l'extrem nord-est de la regió de la Sénia, un territori de gairebé 1.000 km² situat avui dia a cavall de Catalunya i el País Valencià. Es tracta d'un territori geogràficament coherent, els límits del qual estan marcats per la costa mediterrània a l'est, les serres d'Irta, Solà, Perdiguera i Garrotxa al sud, els Ports de Beseit, la serra del Turmell i les muntanyes de Benifassà per l'oest i els estreps meridionals de les serres de Godall i de Montsià al nord. Les comunicacions amb els territoris limítrofs són fàcils i àgils, gràcies a un seguit d'amples corredors naturals (depressions d'Alcalà, la Galera, Ulldecona i les Coves) orientats en sentit nord-est/sud-oest i disposats entre les serres esmentades. La lleu empremta de la xarxa hidrogràfica regional facilita les comunicacions transversals, entre la costa i l'interior.

És en aquest marc geogràfic on en un moment que es pot datar aproximadament cap a mitjans del segle VII aC, i en el marc cronocultural de la primera edat del ferro, es documenta la implantació d'un poblament nombrós i divers, *ex-novo* en la seva pràctica totalitat. Nucleis com el Puig de la Nau (Benicarlò), Moleta del Remei (Alcanar), Puig de la Misericòrdia (Vinaròs), la Ferradura (Ulldecona) o el mateix Sant Jaume, entre molts d'altres, són fundats en aquest moment.

L'anàlisi del mapa de distribució de punts d'hàbitat a una escala regional suggereix l'existència de diverses agrupacions d'assentaments, separades per extenses àrees deshabitades. Hem proposat, a manera d'hipòtesi (Garcia i Rubert, 2005a, 2011 i 2015), que

aquestes agrupacions podrien resultar significatives en termes socials i polítics i que, per tant, podrien amagar llaços de relació entre els assentaments que les componen. Dit d'una altra manera, que podríem estar, des d'un punt de vista sociopolític, davant de diverses comunitats supralocals.

En aquest context, i pel que fa a Sant Jaume, l'estudi acurat de les característiques del jaciment (plantejament i distribució interna, potent sistema defensiu, característiques del conjunt moble) ens ha portat a descartar que pugui ser interpretat com un simple poblat. Pel que respecta a la seva definició funcional, concebem Sant Jaume com una gran casa o residència aristocràtica fortificada, seu d'un poder polític local amb un cert abast territorial en el marc de la conca baixa del riu de la Sénia. L'assentament jugà un paper molt important en el marc de les relacions comercials establertes durant aquest període entre les comunitats indígenes locals i els comerciants fenicis procedents de les colònies establertes al sud de la península Ibèrica. En darrer terme, Sant Jaume fou la porta d'entrada d'aquests productes a l'àrea de les terres regades pel riu de la Sénia, i és aquest fet el que explica la nombrosa presència en el jaciment de restes arqueològiques relacionades amb aquest comerç, i de manera molt especial les àmfores vinàries fenícies. Per tot plegat, considerem que des d'aquest nucli hom exerciria el control dels diversos assentaments propers, els quals conformarien una d'aquestes agrupacions d'assentaments de les quals parlàvem abans, i entre els quals caldria incloure si més no la Moleta del Remei (Alcanar), la Ferradura (Ulldecona), la Cogula (Ulldecona) i el Castell (Ulldecona). Es defineix així una entitat politicoterritorial de caràcter polinuclear i amb evidències d'una notable jerarquització social, circumstàncies que han permès identificar un sistema d'integració política de tipus cabdillatge. Formada almenys per aquests cinc jaciments, aquesta entitat ha rebut la denominació de Complex Sant Jaume (Garcia i Rubert, 2005a, 2009a, 2009b, 2010, 2011 i 2015; Garcia i Rubert i Gracia, 2011; Garcia i Rubert i Moreno, 2008).

Bibliografia

- ALBIZURI, S.; FONT, L.; NADAL, J. [en premsa]. “Équidos de la primera Edad del Hierro: el impacto colonial en la zona meridional de Catalunya”. A: *Proceedings of I International Congress “The Horse and the Bull in Prehistory and in History”*, Golegã i Chamusca (Portugal), 15-19 de maig de 2013.
- ARMADA, X. L.; GARCIA I RUBERT, D.; MONTERO, I.; MORENO, I.; RAFEL, N.; ROVIRA, C. (2005). “Minería y metalurgia durante la primera edad del Hierro. Procesos de cambio en el sur de Catalunya”. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 15, p. 133-150.
- BARRACHINA, C.; BUXEDA, J., GARCIA I RUBERT, D. (2014). “Caracterització arqueomètrica de la ceràmica a mà del jaciment del primer ferro de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)”, *Pyrenae*, 45, 2 p. 31-57.
- BEA, D.; DILOLI, J.; GARCIA I RUBERT, D.; GRACIA, F.; MORENO, I.; RAFEL, N.; SARDÀ, S. (2008). “Contacte i interacció entre indígenes i fenicis a les terres de l'Ebre i del Sénia durant la primera edat del ferro”. A: GARCIA I RUBERT, D.; MORENO, I.; GRACIA, F. (ed.). *Contactes: Indígenes i fenicis a la Mediterrània Occidental entre els segles VIII i VI a.n.e.* Barcelona: GRAP: Universitat de Barcelona: Ajuntament d'Alcanar, p. 135-169.
- BEA, D.; DILOLI, J.; GARCIA I RUBERT, D.; MORENO, I.; MORET, P. (2012). “Arquitectura de prestigio y aristocracias indígenas”. A: BELARTE, M. C.; BENAVENTE, J. A.; FATÁS, L.; DILOLI, J.; MORET, P.; NOGUERA, J. (ed.). *Iberos del Ebro: Actas del II Congreso Internacional*. Tarragona: ICAC, p. 51-70. (Documenta; 25)
- FONT, L.; NADAL, J.; MORENO, I.; GARCIA I RUBERT, D. (2014). “Les restes d'origen animal del jaciment del primer ferro de Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Interpretació del sector 1 a través de l'estudi zooarqueològic”. A: *La transició bronze final - 1a edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns: XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Institut d'Estudis Ceretans.
- GARCIA I RUBERT, D. (2005a). *El poblament del primer ferro a les terres del riu Sénia. Els assentaments de la Moleta del Remei, Sant Jaume, la Ferradura i la Cogula durant els segles VII i VI a.n.e.* Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona.
- (2005b). “El yacimiento de la Primera Edad del Hierro de Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià, Catalunya) y el proceso de iberización en el curso del río Senia y áreas limítrofes”. A: BLANCO, A.; CANELO, C.; ESPARZA, A. (ed.). *Actas del Encuentro de Jóvenes Investigadores sobre Bronce Final y Edad del Hierro en la Península Ibérica*. Universitat de Salamanca. [Format CD-ROM]
- (2009a). “*Tyrichae* al riu Sénia. Rellegint l'*Ora Marítima* d'Aviè”. *Saguntum*, 40, p. 79-108.
- (2009b). “Els sistemes de fortificació de la porta d'accés a l'assentament de la primera edat del ferro de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)”. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 19, p. 205-229.
- (2010). “Sant Jaume. Une résidence aristocratique du VIIe s. av. J.-C. dans le sud de la Catalogne”. *Dossiers d'Archéologie*, 339, p. 80-83.
- (2011). “Nuevas aportaciones al estudio de los patrones de asentamiento en el nordeste de la Península Ibérica durante la Primera Edad del Hierro. El caso del Complejo Sant Jaume”. *Trabajos de Prehistoria*, 68(2), p. 331-352.
- (2015). “Jefes del Sénia. Sobre la emergencia de jefaturas durante la primera edat del Hierro en el nordeste de la península Ibérica”. *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 66, p. 5-25.
- GARCIA I RUBERT, D.; GRACIA, F. (1999). “La primera fase del poblamiento protohistórico en el área sur de la desembocadura del Ebro. El poblado fortificado de Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar). Campañas 1997-1998”. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, p. 115-137.
- (2002a). “Les darreres campanyes d'excavació al jaciment preibèric de Sant Jaume - Mas

- d'en Serrà (Alcanar, Montsià)". *Tribuna d'Arqueologia* (2001-2002), p. 121-142.
- (2002b). "El jaciment preibèric de Sant Jaume / Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Campanyes d'excavació 1997-2001". *Ilerca-vònia*, 3, p. 37-50.
- (2011). "Phoenician trade in the north-east of the Iberian peninsula: a historiographical problem". *Oxford Journal of Archaeology*, 30(1), p. 33-56.
- GARCIA I RUBERT, D.; GRACIA, F.; MONTERO, I.; MORENO, I.; ROVIRA, M. C. (2007). "Estudio de composición mediante ED-XRF de materiales metálicos del asentamiento protohistórico de Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià, Tarragona)". A: *Avances en Arqueometría: Actas del VI Congreso Ibérico de Arqueometría 2005*, p. 145-152.
- GARCIA I RUBERT, D.; GRACIA, F.; MORENO, I. (2004). "L'impacte del fenomen comercial fenici a les terres del Sénia durant el primer ferro a partir de l'estudi quantitatiu de la ceràmica. El cas del jaciment de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)". *Arqueomediterrània*, 8, p. 191-201.
- (2005). "El jaciment de la primera edat del ferro de Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Balanç de les campanyes d'excavació realitzades entre els anys 1997 i 2003". A: *Món ibèric als Països Catalans: Homenatge a Josep Barberà. Actes del XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 117-140.
- GARCIA I RUBERT, D.; GRACIA, F.; MUNILLA, G. (1998). "Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar, Tarragona). Un asentamiento de transición entre los siglos VII y VI a. C. en el área de la desembocadura del Ebro. Primeros resultados". *Revista de Estudios Ibéricos*, 3, p. 223-244.
- GARCIA I RUBERT, D.; MORENO, I. (2008). "Marcadors socials durant el primer ferro a Catalunya i el País Valencià. Apunts en relació a l'assentament de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)". *Arqueomediterrània*, 10, p. 215-225.
- (2009). "Un servei de vaixela procedent de l'assentament de la primera edat del ferro de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)". *Citerior*, 5, p. 97-162.
- LÓPEZ, D.; BUXÓ, R.; GARCIA I RUBERT, D.; MORENO, I. (2011). "Noves aportacions sobre agricultura i alimentació durant la primera edat del ferro a Catalunya: dades de l'assentament de Sant Jaume / Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)". *Pyrenae*, 42(1), p. 77-118.
- MALUQUER DE MOTES, J. (1983). *El poblado paleoibérico de La Ferradura, Ulldecona (Tarragona)*. Barcelona: CSIC: Universitat de Barcelona. 32 p. (Programa de Investigaciones Protohistóricas; VII)
- MATEU, M. (2010). *Estudi sedimentari i micro-morfològic dels elements mobles i immobles elaborats amb terra del jaciment del Primer ferro de Sant Jaume - Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià)*. Tesina. Arqueologia. Universitat de Barcelona.
- (2011). "Proposta d'aplicació de la micro-morfologia a l'estudi dels materials de construcció protohistòrics". *Estrat Crític*, 5 (2), p. 76-85.
- MATEU, M.; BERGADÀ, M. M.; GARCIA I RUBERT, D. (2013). "Manufacturing technical differences employing raw earth at the protohistoric site of Sant Jaume (Alcanar, Tarragona, Spain): Construction and furniture elements". *Quaternary International*, 315, p. 76-86.
- PALOL, P. DE (1944). "Avance de los hallazgos de la necrópolis de Agullana (Gerona)". *Empúries*, VI, p. 97.
- PEREIRA, J. (1997). "Nuevos datos sobre clepsidras". *Boletín de la Asociación de Amigos del Centro de Estudios del Próximo Oriente*, 3, I Congreso Español del Antiguo Oriente Próximo, p. 15-21.

- PONS, E. (1993). *Hàbitat i habitació: Una aproximació arqueològica a les estructures de l'hàbitat a Catalunya i a la Mediterrània occidental en la prehistòria recent*. Curs de doctorat, 3r cicle. Bellaterra.
- SANMARTÍ, J; BELARTE, M. C.; SANTACANA, J.; ASENSIO, D.; NOGUERA, J. (2000). *L'assentament del bronze final i primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)*. Barcelona: Universitat de Barcelona. 244 p. (Arqueo mediterrània; 5)
- SARDÀ, S. (2010). *Pràctiques de consum ritual al curs inferior de l'Ebre (s. VII-VI anE). Comensalitat, ideologia i canvi social* [en línia]. Tesi doctoral inèdita. Universitat Rovira i Virgili. <<http://www.tdx.cat/TDX-1013110-161238>>
- VILASECA, S. (1953). *Coll del Moro: Poblado y túmulo posthallstáticos en serra de Almors*. València: Diputación Provincial de València. Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana. 91 p. (Estudios Ibéricos; 1)